

Невенка БОГОЈЕВИЋ-ГЛУШЧЕВИЋ

МИГРАЦИЈЕ СЕЛО – ГРАД У СРЕДЊОВЈЕКОВНОМ КОТОРУ (XIV вијек)

УВОД

Миграције село – град у средњовјековном Котору су прилог историјскоправном аспекту сагледавања проблема села у Црној Гори. Приказ једног сегмента нама временски далеког начина живота приближава такву прошлост садашњости и чини покушај да из тога добијемо евентуално занимљиву и актуелну поуку за данас.

Тема је обрађена коришћењем богате латиничне рукописне и штампане грађе из Которског архива и архива других приморских градова на Јадрану, уз компаративну анализу литературе која се у ширем контексту бави дјелимично овим питањем.

Материјал је елабориран у три засебне цјелине. Прва цјелина рада се односи на историјско одређење типа феудализма којем је припадао средњовјековни Котор и особености које по том основу проистичу за однос село – град. У другом дијелу се објашњава функционисање, односно механизам функционисања правне и политичке власти града Котора од значаја за однос село – град. Трећи дио рада се бави анализом економског и ванекономског утицаја града на његову ближу и даљу околину, повратни утицај који преко миграција село и непосредна околина врше на град, те законске мјере Которске општине које су преузете на том плану.

Све три цјелине повезане су заједничком нити изнијетој у закључку рада о изузетном значају за живот средњовјековног Котора миграционих кретања становништва из которске околине у градско језгро и обрнут процес који се дешавао половином XIV вијека.

Ове миграције нарочито потакнуте интервентним законским мјерама Которске општине показују како се правилно одабраном и планираном државном регулативом може обезбиједити виталност и једне и друге популационе средине. Прожимање града и села због опстанка истих је била неминовност у средњовјековном Котору – да ли би се данас ради истог циља можда требало угледати на неке од тих законских мјера?

I

Средњовјековни Котор са својом непосредном ближом и даљом градском околином имао је, као и већина медитеранских градова, у односу на градска средишта у средњој и сјеверној Европи, другачији развој. На тим просторима се крајем X и почетком XI вијека почињу снажно развијати производне снаге, односно трговина која осим постојећих захтијева нова унутрашња тржишта. То је неминовно изискивало веће одвајање трговине од актуелне земљорадње и настанак градова као производних центара са робноовчаном привредом као основицом развоја. Градови постају вјесници и покретачи новог замаха у развоју у којем трговци и занатлије са својим удружењима играју доминантну улогу. Оваква нова позиција постојећих средишта и појава нових тамо гдје прилике и повољни услови налажу изазвала је прву супротност између земљовласника – феудалаца и грађана. Село почиње владати над градом јер се град почиње уздизати на феудалном посједу, једноставније речено – град зависи од села. Из тога произилази захтјев феудалаца да над градом врше управну и судску власт и да убирају дажбине и порезе и, истовремено, борба градова против феудалаца да имају своје самостално организовано комунално уређење.¹

С друге стране, у медитеранским градовима који су били под влашћу Византије и који су задржали у свом свеукупном развоју континуитет трговине и занатства још из старог вијека, оваквог проце-

¹ Детаљније код: Н. Pirenne, *Povijest Evrope (od seobe naroda do XII stoljeća)*, Zagreb 1956, стр. 151-159; Н. Pirenne, *Privredna povijest Evropskog zapada u srednjem vijeku*, Сарајево 1958, стр. 17-41; К. V. Ostrovitjanov, *Kratok pregled ekonomike predkapitalističkih formacija*, Zagreb 1946, стр. 99-111. Х. Кунов, *Општа привредна историја III* (превод Б. Херман), Београд 1958, стр. 157-169.

са у развоју урбаних средишта нема.² У њима није, као у градовима јужне Француске, Шпаније, Холандије, Њемачке, сјеверне Африке, те средње и сјеверне Италије све до XI вијека, била потпуно замрла привредна и трговинска дјелатност. Занатство и трговина су уз поморство, као и увијек, окосница привредног живота града. Град нужно утиче на развој села будући да са села стижу извозни артикли и артикли за свакодневни градски живот. Међутим, село није примаран фактор у свеукупном развоју и не условљава развој града. Власници земљишних посједа у градској околини су махом имућни занатлије и трговци којима су село и приход са сеоских имања само допунска дјелатност. Приоритетни су занати и трговина која су замајац у развоју града и окосница њиховог пословног улога и добитка. Све је у рукама градске властеле која управља градом и трасира његов развој, док је село од користи граду ради снабдијевања неопходним потрошним добрима и посве у другом плану у односу на градско подручје. Кратко речено, у овим градовима влада особени приморски феудализам који се испољава у економској доминацији града над селом.³

Далматински градови имају у свом развоју доста сличности са осталим медитеранским градовима, нарочито у погледу феудалних посебности у земљишноправним односима у аграру. Међутим, у односу на ове градове имају и једну особеност која је од изузетне важности за њихов економски развој у средњем вијеку. Наиме они нијесу ни директан наставак континуитета у развоју још од антике, нити су пак с друге стране без окоснице на тај развој. Најправилније би било рећи да су античком наслеђу у развоју градова додали нове особене моменте из средњовјековног периода.⁴ У старој античкој муниципалној чахури везаној са старохришћанском општи-

² Детаљније: Г. Грђић, *Привредна историја Европе (позна антика и средњи век)*, Београд 1952, стр. 176-189; I. Kulisher, *Орџа економска повјест I*, Zagreb 1957, стр. 171-183; G. Luzzato, *Економска повјест Италије*, Zagreb 1956, стр. 162-166; X. Кунов, *Општа привредна историја III*, Београд 1958, стр. 157-169.

³ H. Pirenne, *Privredna povijest Evrope*, оп. цит, стр. 17-18. G. Luzzato, оп. цит, стр. 162.

⁴ M. Kostrenčić, *Nacrt hrvatske istorije i hrvatskog prava*, Zagreb 1956, стр. 102-103. M. Suić, *Limitacije agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali*, Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru, Zadar 1955; M. Suić, *Ostaci limitacije naših primorskih gradova u srednjem vijeku*, Starohrvatska prosvjeta, III, 1965, св. 5.

ном рађао се нови економско-социјални живот који је водио новој особеној комуналној организацији у градовима.⁵ Нова комуна са самосталном управом, судством, законодавством и ковницом новца представља врхунац градске самоуправе односно самосталности.⁶

Град Котор, који је почев од 1186. године био у склопу српске државе,⁷ носи у свом процесу средњовјековног уздицања сва три побројана елемента особеног развоја далматинских градова.⁸ На трећи од тих елемената, везан за особености у нормативном развоју, треба скренути посебну пажњу будући да је од изузетног значаја за тему коју обрађујемо.

Которска општина као аутономна јединица у средњовјековној Србији самостално је уређивала правне односе у комуни. Општина се састојала од Града, Дистрикта, жупе Грбља, Бијеле, Крушевица и Леденица. Сви ови крајеви појединачно и сви заједно чине саставни дио историје Котора, а нарочито његовог привредног живота посматраног с аспекта односа град – село.⁹ Посебност таквог зна-

⁵ М. Kostrenčić, *Postanak dalmatinskih srednjovječnih gradova*, Šišićev zbornik, Zagreb 1929, стр. 114; М Фрејденберг, *Деревњаја и городскаја жизнь в Далмацији XIII-XV вј.*, Калинин 1972, стр. 321.

⁶ М. Sufflay, *Politische Schicksale des Themas Dyrrachion*, *Vjesnik ZA*, Zagreb 1915, књ. 17, стр. 285; А. Cvitanić, *Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine*, Музеј града Сплита, 16, Split 1964, стр. 16; М. Frejdenberg, *Seljak i gradsko tržište u Dalmaciji od XIII do XV stoljeća*, *Zadarska revija*, XIX, 1970, бр. 3, стр. 245-252.

⁷ Детаљније о развоју зетских приморских градова у средњем вијеку код С. Ђирковић, *Историја Црне Горе*, књ. II, Том I, Титоград 1970, стр. 1-95; Н. Богојевић-Глушчевић, *Из правне прошлости Котора*, Подгорица 1996, стр. 17-25. N. P. Manančikova, *Srednjovjekovna povijest Dalmacije u sovjetskoj povijesnoj nauci*, *Zadarska revija*, XXII, 1973, бр. 3-4, стр. 274-278; Ј. Lučić, *Prinosi građi srednjovjekovnog latiniteta*, *Arhivski vjesnik*, IX, 1966, стр. 285-297; В. Grafenauer, *Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanских narodov in njen postanek*, *Zgodovinski časopis*, XIV, 1960, стр. 57-77.

⁸ Детаљније код. И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV стољећа*, Београд 1950, Историјски институт САНУ, посебна издања, књ. CLXV, стр. 33 и даље; Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, Никшић 1992, стр. 17-43. Ј. Lučić, *Uprava u dalmatinskom vangradskom teritoriju*, *Arhivski vjesnik*, VI, Zagreb, 1963, стр. 231-249.

⁹ О Котору и которским областима у средњем вијеку писано је, нарочито у старијој историјској литератури. Темелно дјело из те области оставио је И. Синдик, *Комунално уређење од друге половине XII до средине XV сто-*

чаја имала је видљив и класно препознатљив израз у нормативној регулативи.

Градски Статут као основни регулатор односа у комуни разликује три одјелите особене територијалне и правне цјелине.¹⁰ Једну чини Град (*civitas*) за који важе посебна правила у погледу организације власти, приватноправног и јавноправног режима на добрима и лицима, односно становницима (*habitatores*) и грађанима Града (*cives*).¹¹

Другу цјелину чини Дистрикт, непосредна околина Котора. Из Дистрикта је Котор добијао свакодневно животне намирнице и на неки начин је са Градом чинио цјелину. Премда у статуту није изричито употријебљен овај назив у смислу засебног дијела Которске

џ

љећа. Од новије литературе која се само фрагментарно бави Котором истичемо Л. Челебић, *Жене средњовјековног Котора*, Подгорица, ЦИД 2001, стр. 489; Н. Никезић, *Правни субјективитет жене у средњовјековном Котору, Средњовјековна историја Црне Горе као поље истраживања*, Подгорица 1998, као и дјела аутора овог рада *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, Никшић 1992; *Уговор о купопродаји у Котору у XIV вијеку*, Подгорица 1996; *Из правне прошлости Котора*, Подгорица 1998; *Из правног живота приморских градова*, Подгорица 2001. Слично као у средњовјековном Котору одвијали су се процеси у односима село-град и у другим средњовјековним приморским градовима. Види детаљније о томе код: D. Roller, *Agrar-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII do XV stoljeća*, Zagreb 1955. J. Lučić, *Grane privrede u dubrovačkoj Astoreji do polovice XIV stoljeća*, Anali JAZU, X-XI, Dubrovnik 1970, стр. 105, 106. S. Antoljak, *Zadarski katastik XV stoljeća*, Starine JAZU, 42. I. Beues, *Statut zadarske komune iz 1305. godine*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, II, 1954.

¹⁰ Статут града Котора настао је у вријеме када је Котор био у склопу средњовјековне Србије. Био је с једне стране резултат осамостаљивања града а са друге важно средство у ширењу и чувању аутономије. Сачуван је у рукописима и штампаном издању из 1616. године. Ово издање није доживјело, још увијек, модерно критичко издање. Детаљније о Статуту и рукописима код: С. Мијушковић, *Statuta et leges civitatis Cathari*, Годишњак Поморског музеја у Котору, 1954, 1-2, стр. 1-7, О. О Марков, *Статут града Котора*, Записи рускога научног друштва, Београд 1930, стр. 128-136; Н. Фејић, *Которска канцеларија у средњем веку*, Историјски часопис, књ. 27, Историјски институт Београд, 1980, стр. 11-19.

¹¹ *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616* (у даљем тексту *Stat. Cath.*), *capitulus* (у даљем тексту *cap.*) 230, 231, 261, 225, 229, *cap. 257, De possessionibus venditiis et possessis qua sunt in civitate; cap. 259, De possessionibus venditis et possessis qua sunt extra civitatem.*

општине јасно је да се прави разлика у односу на Град и друга подручја која су припала Котору у првим деценијама XIV вијека.¹²

Треће подручје представља аграрни алодиј Которске општине – главну градску житницу – за који су важила особена *sui generis* правила са извјесним сличностима и приличним разликама у односу на класичне феудалне норме у средњовјековним државама и градовима у унутрашњости Балканског полуострва.¹³ У граду цветају трговина, занати и поморски саобраћај са приватном својином која је њихов неминовни пратилац.¹⁴ У Дистрикту је организована пољопривредна производња на два начина: у властитој режији, на имањима у индивидуалној својини сељака и путем закупа у новчаној и натуралној ренти или наполичарства на имањима градске властеле.¹⁵

У Грбљу, Бијелој, Крушевицама и Леденицама земљиште припада властели и пучанима који су је на начин предвиђен одредбом 412 Статута, *De facto divisionis Zoppa de Gherbili*, добили. Земљу обрађују сељаци, Грбљани затечени на земљи у моменту подјеле или сељаци и становништво из других крајева које је добровољним ступањем у зависан положај пристало да буде непосредни обрађивач земље и експлоатисана радна снага.¹⁶

¹² Stat. Cath, cap. 248, *De viis extra nostra civitatis qui sunt cabotium sex*; cap. 111, *De damnifacis extra civitatem*; cap. 224; cap. 282, *Quod nullus Posanicis habeat vineas in cameras*; cap. 429, *De vineis non plantandis in certis locis*.

¹³ Stat. Cath, cap. 412, *De divisionis Zoppa de Gherbi, Ledenice et Sancti Petri*; cap. 424, *De consuetudinibus hominess de Gherbili*; cap. 416, *De hominibus Zoppa, ut non portet Domino regi*; cap. 433, cap. 419 и низ других.

¹⁴ Детаљније: S. Мијушковић, *I merzanti Veneciani a cattaro durante il dominio dei Nemanjici (1186-1367)*, Studi Veneciani, Firenze 1968; Б. Храбак, *Привредне везе Которана и Пераштана с Албанијом у XIV веку*, Историјски записи, 1979-1980, XXVII-XXVIII, стр. 37-69; Ј. Лућић, *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika sa gradovima zetskog i dračkog primorja u XIII stoljeću*; Н. Богојевић-Глушчевић, *Из правног живота средњовјековних приморских градова*, Подгорица 2001, стр. 13-68; *Поморска хаварија у правима средњовјековних градова на источном Јадрану*, Гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ, бр. 14, 2002, стр. 155-193.

¹⁵ О начину организовања пољопривредне производње у Дистрикту детаљније код Н. Богојевић-Глушчевић, *Закуп земље у которском дистрикту у XIV вијеку*, Историјски записи, Подгорица 1992, бр. 1/2, LXIV, стр. 93-109.

¹⁶ Детаљније о Посадницима код С. Мијушковић, *Шта значи појам влаштак?* Историјски записи, 1973, св. 3-4, стр. 271-280; *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу у XIV вијеку*, Историјски записи 1957/ 10, књ. XII, св. 1-2, стр. 271-275.

У Граду живе *cives* и *habitatores* и неслободно становништво које се претежно бави услужним дјелатностима. Слободно становништво града чини претежно урбано романско језгро старих властеоских породица и нови богати трговци и занатлије који су стигли из залеђа или даље унутрашњости. Бавећи се уносним и престижним трговачким и занатским пословима као и пословима у комуналним службама општине, стекли су иметак и право да са властелом учествују у управљању градом.¹⁷

Дистрикт насељава слободно сељаштво словенског поријекла и бројно зависно сељаштво које је мигрирало у которско залеђе из других крајева и унутрашњости Балканског полуострва. Они се баве земљорадњом и сточарством и другим занимањима везаним за производњу на селу, али у политичком, управном и судском погледу долазе под градску јурисдикцију. Они немају право учешћа у власти.¹⁸ Долазак у град је могућ једино у варијанти обављања услужних дјелатности или учења заната.¹⁹

Трећу групу чини зависно сељаштво које је везано за земљу и дјели њену правну судбину. Има их двије врсте. Прву чине *Nomines de Зорра*, Грбљани, Жупљани који су у такав однос дошли приликом подјеле жупе Грбаљ од стране Которске општине у првој половини XIV вијека. Земљу не могу напустити нити са исте бити удаљени, осим ако то Општина својим прописима другачије одреди.²⁰ *Possanici, homo alicui, villani, vlastachii*, посадници су зависни људи

¹⁷ К. Јиричек, *Романи у градовима Далмације током средњег века*, Зборник Константина Јиречека, II, Београд 1962; И. Божић, *Српско грађанство у средњем веку*, Настава историје у средњој школи, год. I, бр. 2, Београд 1951, стр. 106-117; Kosandrić, *Romanski elementi u dalmatinskim gradovima*, *Smotra dalmatinska*, Zadar 1902, бр. 16, 17; Р. Ковијанић, *Изумирање которске властеле*, Записи, 1956, IX, књ. XII, св. 1, стр. 330-332; Ј. Мартиновић, *Прилог проучавању генаологије и хералдике знаменитих властеоских породица у Котору прве половине XIV вијека*, Годишњак Поморског музеја у Котору, 1964/12, стр. 33-70.

¹⁸ Детаљније: Н. Богојевић-Глушчевић, *Посадници у которском Дистрикту у XIV вијеку*, Архивски записи, год. VII, бр. 1/2-2000, стр. 23-30. *Из правног живота приморских градова*, оп. цит, стр. 98-121.

¹⁹ Сличан процес одвијао се у далматинском појасу. Детаљније код: А. Цвитанић, *Прилог питању класног карактера друштава средњовјековних комуна*, Годишњак Правног факултета у Сплиту, 1976/III, стр. 11-19; *Slovenski pravni elementi u statutarном uređenju Splita, Brača i Poljica*, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Splitu*, Split 1963/1, стр. 35-79.

²⁰ Stat. Cath, cap. 412, cap. 423.

друге врсте који су добровољно дошли у такав положај. Насељавали су махом жупу Грбаљ и друга подручја Которске општине која су добијена од Србије. Махом су долазили из подручја која гравитирају Котору. Имали су нешто веће обавезе према својим господарима-патронима него остали зависни сељаци у Грбљу и околним подручјима.²¹

Из наведеног је јасно да је особени приморски феудализам у Котору нормативно уређен почетком XIV вијека разликовао Град Котор од села односно пољопривредног подручја у његовом окружењу. Но иако постоји нормативна подвојеност између села и града не значи да је било дискрепанције у јединствености општинских управних, судских и законодавних ингеренција. Град Котор и правно и економски влада над читавом градском територијом и остварује потпуно своја Статутом утврђена права. Нема класичне феудалне зависности села од града у којој село влада политички а град економски, односно не постоји процес политичке владавине села над градом.²² Међутим, ова есенцијална разлика с почетка XIV вијека нормативно изражена кроз различит правни третман ужег градског подручја, ближе и даље градске околине, није у пракси током XIV вијека значила истовремено и апсолутну економску доминацију града над селом. У одређеним периодима у развоју града, нарочито половином XIV вијека, што ће се видјерти у трећем дијелу рада, доминација града над селом била је више нормативна него стварна.

II

Правна и политичка доминација которске комуне над читавом територијом коју је обухватала у средњем вијеку, односно у XIV вијеку, који смо одабрали за анализу, јасно произлази из стилизације и садржине статутарних норми и других аката које је Општина доносила. Нотарска архивска грађа која свједочи о свакодневном животу правном саобраћају унутар комуне ову констатацију илуструје

²¹ Н. Богојевић-Глушчевић, *Правни режим у областима које је Котор добио од Србије у првој половини XIV вијека*, Историјски записи, Подгорица, бр. 3-4/2001, стр. 119-139; *Из правног живота приморских градова*, оп. цит, стр. 71-98.

²² Ј. Луčić, *Prožimanje grada i sela u dalmatinskom pojasu u srednjem vijeku s posebnim osvrtom na dubrovački teritorij*, Radovi, JAZU, Zadar, год. XV, 1973, стр. 216-222.

на најбољи могући начин.²³ Стога је на основу нотарских списа могуће пратити механизам функционисања односа село – град у пракси када је у питању обрада земље на сеоском подручју а која је у власништву которске властеле, трговаца и имућних занатлија.

Односи на земљи су нормативно уређени до ситних појединости. У статутарним одредбама прецизно су наведене радне обавезе које непосредни обрађивач земље мора да преузме на земљи и у које доба године да би се земљишна деоница уредила на прописан и статутом једино дозвољен начин.²⁴ При томе се правила разлика у погледу врсте земљишта, степена њене обрађености, лоцираности уз важне објекте или уз оптерећена земљишта.²⁵ Осим тога регулисано је и питање начина достављања закупнине одн. прихода са закупљених земаља власнику земљишта, ризика у погледу створене штете и и изгубљене добти са закупљеног земљишта, штете у случају *vis maior*.²⁶ Посебно су регулисане и у више наврата поновљене са нешто ригорознијом санкцијом у односу на претходну регулативу одредбе које се односе на напуштање обрађивача земљишта са земљишта узетих у закуп, те питање дозвољених и за даљи пласман планираних пољопривредних производа са закупљених земаља.²⁷

²³ Нотарске књиге пружају низ разних података о начину живота на подручју Општине и Града Котора у средњем вијеку. Оне су истовремено и допуна Статута и огледало његове примјене у свакодневној пракси. Ове књиге нијесу сачуване у цјелини. Данас их има само 182. Нијесу доживјеле модерна критичка издања. Изузетак су једино прве двије књиге с почетка XIV вијека. На XIV вијек се односи још једна књига за године 1392-1401. О садржају књига детаљније у *Водичу кроз архивску грађу*, Котор 1977, стр. 160; Н. F. Schmid, *Dalmatinische Stadtbücher*, *Zgodovinski časopis*, 1952-1953, бр. 6-7, стр. 384-387; Н. Fejić, *Isprave kotorskih notara iz XV stoleća*, *Miscelanea*, Istorijski institut Beograd, књ. VIII/1980, стр. 1-9.

²⁴ Stat. Cath, cap. 248, De viijs publicis vinearum et terrarum.

²⁵ Stat. Cath, cap. 253, De vineis et terris, quae vadut versus montem; cap. 255, De vineis, vel terris aquam ex alto recipientibus; cap. 110, De vineis incisis, et arboribus et forensibus, cap. 256.

²⁶ Stat. Cath, cap. 111, De damnifacis extra civitatem; cap. 110, De vineis incisis, et arborem et forensibus.

²⁷ Stat. Cath, cap. 282, Quod nullus Possanicis habeat vineas in cameris; cap. 337, De vino quod non advehatur de foris; cap. 338, De vino advecto de foris ad vendendum in districtum nostro; cap. 339, De iis qui vineum de aliis portibus portaverunt ad Brisconia; cap. 429, De vineis non plantandis in certis locis, cap. 430, De vineis non plantandis in locis per Statuta vetitis.

Бројни уговори о закупу који су закључивани између власника земљишта у которском дистрикту и непосредних обрађивача земље су, у дијелу уговора који се односи на начин обраде земље и приходе који се дају власнику са исте, типизирани и обавезно се позивају на статутарна правила која регулишу ту материју.²⁸ У сваком од тих уговора наведена је обавеза обрађивача земље на обрађивање земље и добијање прихода са исте по нормама Статута града Котора (*de capitulo statuta civitatis Cathari*).²⁹ Ово позивање је било толико уобичајено да се врло брзо у уговорима, нарочито у оним из друге половине XIV вијека, овај начин обраде земље и стицање прихода са исте помињу као обрада земље „*cum usus et consuetudinem et leges statutis civitatis Cathari*”.³⁰

Висина закупнине у уговорима је обично изражена у натури, *ad partem*, најчешће на половину (*ad medietatem*), када је зависно од врсте обрађиваног подручја могла бити уговарана и другачије. Прецизирана је такође обавеза сељака да закупнину дозначи закуподавцу у уговорено вријеме при чему је било уобичајено да то учини доставом у кућу земљовласника, обично у самом граду.³¹

Ни земљовласници ни закупци нијесу били потпуно слободни у погледу начина обраде земље. Аутономија воља уговорних страна ограничена је нормама статута. Такп су биле императивне норме

²⁸ Сријећу се разне врсте уговора о закупу који су се међусобно разликовали по дужини трајања (закупи на дужи или краћи рок), по врсти закупнине (новац или плодови), висини закупнине (половина, трећина, четвртина, осмина прихода), по условима о начину обраде земље (незасађена или већ засађена), по томе ко су закупци (слободни или зависни сељаци) и наравно, по дејству које су закупи производили – облигационоправни (на кратки рок, раскидива и ненаследива) и стварноправни (наследиви и на дужи рок).

²⁹ А. Mayer, *Monumenta Catrensia I*, Kotorски spomenici, Prva knjiga kotorskih notara od godina 1326-1335, vol. I, JAZU, Zagreb 951 (у даљем тексту *Monumenta Catarensia I*), isp. 362; *Monumenta Catarensia II*, Kotorски spomenici, Druga knjiga kotorskih notara za godine 1329, 1332-1337, vol. II, Zagreb, Podgorica 1981 (у даљем тексту *Monumenta Catarensia II*), isp. 600, 470, 256; *Acta notarilia*, vol. III, 1392-1401, стр. 960, *Sudsko-notarski spisi Državnog arhiva u Kotoru*, кнј. 3 (у даљем тексту СН III), стр. 355, исп. 1; стр. 341, исп. 1; стр. 601, исп. 2; стр. 501, исп. 1; стр. 294, исп. 2; стр. 364, исп. 1; стр. 305, исп. 3; стр. 305, исп. 2. Детаљније о дугорочним закупима и правној анализи истих у књизи *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, оп. цит, стр. 99-111.

³⁰ Н. Богојевић-Глушчевић, *Закуп земљишта у которском Дистрикту у XIV вијеку*, Историјски записи, Подгорица 1991, бр. 1-2, стр. 100-106.

³¹ оп. cit., стр. 107-109.

о забрани сађења одређених култура, на начин и на мјестима гдје Комуна није предвидјела, као што је то примјера ради био случај са виновом лозом.³² Винова лоза у которском Дистрикту је сађена in cameris, што значи на начин који је омогућавао квалитетнији и обилнији род, док се у главној градској житници таква садња није дозвољавала посадницима.³³ Противно учињено кажњавано је сјечом и губитком производа.³⁴ На одређеним мјестима садња винове лозе је била забрањена. Од јавноправних ограничења илустративна су она којима се пласман жита, вина и других прехрамбених производа није могао слободно и по вољи власника обавити, изузев на одређеним мјестима, у одређеним количинама и по процедури коју је одредила Комуна.³⁵ Цијене неких производа биле су максимиране, док су неки могли бити једино продавани на которском пазару по „каменој мјери” која је у примјени у граду.³⁶

У циљу бољег поштовања ових прописа и строге контроле у кажњавању пропуста учињених од земљовласника или сељака, било слободних или зависних, комуна је сваком которском грађанину (cives) дала могућност да подигне тужбу actio popularis која је била пеналног карактера и врло ригорозна по учиниоца. Казна у фиксном новчаном износу дијељена је између комуналне власти и подносиоца actio popularis.³⁷

Изнијети подаци из статутарних норми и нотарске грађе упућују на недвосмислен закључак да Општина, односно Град и градске власти, а не земљовласник и сељак, брину о режиму на земљи и спровођењу тог режима у пракси. Непосредни обрађивачи земље морају поштовати пропис, јер у противном одговарају по Статуту.

³² Stat. Cath, cap. 282, 429, 430.

³³ Stat. Cath, cap. 282, 412.

³⁴ Stat. Cath, cap. 412 (incenditum quod fuerit plus).

³⁵ Stat. Cath, cap. 333, De grano et alijs victualibus emendis; cap. 335, De Catharino vendae bladu in domo sua; cap. 180, Quod forensis grossam, vel victualia emere non possint; cap. 348, De fructibus vendendis, cap. 338, De vino advecto de foris ad vendendum in districtu nostro.

³⁶ Stat. Cath, cap. 179, De oleo non vendendo, ultra duos grossos canatellam; cap. 329, De mensuris vini et olei vel aliarum rerum sint aliquis alliarum quae sint incisae in platea communitas.

³⁷ Stat. Cath, cap. 335, cap. 324, cap. 338. Детаљније: Ј. Даниловић, *Популарне тужбе од римског до савремених права*, Институт за правну историју Београд 1966, стр. 138 и даље.

Уговор којим се прецизирају права и обавезе уговорних страна је у дијелу који се односи на начин обраде земље и њену реализацију потпуно нормативно лимитиран и не зависи од уговарача. Наравно да такав начин обраде земље у потпуности одговара земљовласнику и зато га он приликом закључења уговора претпоставља. Иначе у противном клаузула да се земља обрађује према правилима у Статуту не би имала стварног значаја.

На земљишноправне односе у аграрноексплоатационом подручју Општине утицај комуналних власти је нормативно још експлицитније изражен него на подручју Дистрикта. За ову општинску територију комуна је имала посебне управне органе који су се бринули о спровођењу установљеног режима.³⁸ То је и разумљиво будући да је ово подручје било феудални алодиј Општине на којему је радом зависног сељаштва убирана феудална рента за власника земљишта и плаћени сви остали намети које је оно имало према Которској општини и српском двору.³⁹ О давању и убирању феудалних терета у Грбљу бринула је Општина преко посебних чиновника – ректора.⁴⁰

Велики број статутарних одредби уређује земљишне односе у жупи Грбаљ и у осталом експлоатационом подручју Општине.⁴¹ Основне за ову тему су одредба *De facto divisionis Zroppe de Gherbili*, која је до најситнијих детаља регулисала питање подјеле земље и правни режим у жупи Грбаљ и одредба 423, *De hominibus de Biela, Crusevice et de Ledenize* којом су се регулисали односи у осталим подручјима Которске општине који су феудални алодиј. Тим члановима је прописано да зависно сељаштво, које је у моменту додјеле ових подручја Котору затекло на тим теренима, остане и даље везано за земљу са обавезама према српском двору, Которској општини и патронима земаља који су ту земљу добили. Општина је зависном сељаштву дала јавноправну гаранцију да са земљишта не могу бити удаљени жељом патрона земаља и да имају право да и даље несметано користе кућу и окућницу на начин како су их до тренутка додјеле ових подручја которској општини користили. Феудални намети су зависном сељаку Статутом фиксно одређени – четири гроша годи-

³⁸ Stat. Cath, cap. 414.

³⁹ Stat. Cath, cap 414; cap. 416, *De hominibus Zoppe, ut non portet pisces Domino Regi*; cap. 418.

⁴⁰ Stat. Cath, cap. 414, *De Rectoribus Zoppe de Gherbili*

⁴¹ Види напомену бр. 27.

шње по мушкој глави у корист српског двора, обавеза давања хране и гостопримства за управитеље подручја и давање половине прихода са земље коју обрађују као редовно давање патрону земљишта.⁴² Патрони земље су сходно акту о подјели земље постали најугледнији Которани – властела, моћни трговци и занатлије.

Из стилизације и самог текста ових одредби јасно је да Општина политички и правно доминира над грбальским селом и осталим селима у добијеним крајевима и да жели задржати прописани *status quo*. Странци не могу имати земљу у Грбљу.⁴³ Феудални режим у тим областима је тако статутарно конципиран да се тешко може замијенити осим вољом градске властеле. Управна, судска и нормативна надлежност су у рукама града.

Подаци из архивске грађе потврђује наведене констатације. Примјери о начину подјеле земље у Грбљу и располагање са том земљом од стране которске властеле указују да су норме статута поштоване у потпуности.⁴⁴ Зависно сељаштво је у XIV вијеку несметано живјело на земљи коју обрађује и фактички без могућности да са исте оде. Уколико би се и то десило, таквог сељака нико не би смио примити под пријетњом казне у високо фиксном новчаном износу прописаном у Статуту. Како документа показују, одбјеглог зависног сељака евентуални нови патрон би враћао старом према статутарној процедури. У противном би или платио казну или би давао гаранцију да ће то учинити у уговореном року.⁴⁵ Спорове са се-

⁴² Stat. Cath, cap. 414, 416, 418. О висини прихода који се дају патронима владају у литератури опречна мишљења. Детаљније код: I. Stjerčević, *Kotor i Grbalj*, Split 1941, стр. 107; И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, оп. цит, стр. 147; Н. Богојевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, оп. цит, 148.

⁴³ Stat. Cath, cap. 419 (*nulla alia persona, saluo dictae Civitatis civis habitans; ac ipsius civitatis onera et factam supportans potuit, aut debent, nec potest*)

⁴⁴ Monumenta Catarensia I, isp. 470, 929, 1260, 1065, 1066, 1042, 248, 629, 1528, 1034; Monumenta Catarensia II, isp. 126, 806, 468, 265, 350, 197, 382, 727, 28, 1435, 505, 1389, 1377, 1547, 1545, 1546, 1536, 120, 673; SN III, str. 435, isp. 1; str. 401, isp. 1; str. 153, isp. 2; str. 452, isp. 2; str. 453, isp. 1; str. 436, isp. 1, str. 250, isp. 1; str. 456, isp. 2; str. 337, isp. 1; str. 409, isp. 2; str. 667, isp. 2; str. 289, isp. 1 и низ других. Детаљније Н. Богојевић-Глушчевић, *Из правне прошлости Котора*, оп. цит, стр. 126-180.

⁴⁵ Stat. Cath, cap. 227 (*quod nullus nostris civis ausus recipere, vel tenere, sub poena uerpererorum quinquaginta solvenderum nostrae civitatis, patrono suo primo componat hominem cum omnibus diebus...*)

љацима рјешава которски суд а не патрон. На суду сељаци полагају заклетву по својим обичајима.⁴⁶

Исту доминантну ноту утицаја града на село имају и прописи који се односе на другу категорију зависних сељака у Грбљу – посаднике. У односу на зависно грбљско становништво посадници се разликују по томе што је њихово ступање у зависан положај вољно. Без обзира на ту чињеницу, права и обавезе посадника истовјетне су свим обавезама које имају Грбљани и зависни људи из Бијеле, Крушевица и Леденица према двору, општини и патронима. Једина је разлика у томе што је њихова обавеза била да патронима земаља које обрађују приходе са истих не изручују у самим мјестима становања већ су у обавези да их допремају у Град.⁴⁷

III

Утицај града на село видљив је и преко економских механизма. Робноновчана привреда из града продирала је на село континуирано на два начина. Први се испољавао у стицању права својине на земљишним комплексима или ситнијим парцелама земље чији су титулари припадници богатијег градског становништва.⁴⁸ Такво становништво су, како документа показују, чинили стара градска вла-

⁴⁶ Stat. Cath, cap. 424 (...hominis de Gherbili iurem in questionibus suis, secundum consuetudines suos et nullus patronus eorum sit ausus advocare...)

⁴⁷ Све до 1339. године Грбљани су се разликовали од осталих становника ових подручја. Од те године статус свих зависних сељака у Грбљу се изједначио независно од тога да ли се ради о Грбљанима или о досељеницима у Грбља који су добровољно ступили у зависан положај. Међутим ово изједначавање у положају једино је ишло у прилог општини, будући да је на тај начин обавезала патроне досељених зависних сељака да у случају неиспуњења феудалних намета Општини они исте испуне под пријетњом казне (Stat. Cath, cap. 418). У једној жалби против которске властеле упућеној 1428. године Венецији Грбљани отворено износе да су у XIV вијеку у својим „статутом загарантованим правима били узнемиравани од досељених зависних сељака будући да су их патрони земаља, которска властела, привилеговали јер су им давали више прихода са земље коју обрађују и исте су доносили у град”. Г. Чремошник, *Которски дукали и друге листине*, Гласник Земаљског музеја БИХ, књ. XXX, Сарајево 1327, стр. 139.

⁴⁸ Детаљно о томе код. Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, Никшић 1992, стр. 43-207.

стела романског поријекла,⁴⁹ богати српски трговци и занатлије из Брскова и Новог Брда⁵⁰ и досељеници из других српских градова или пак прекоморских градова који су се у Котору бавили јавним службама, занатским пословима, поморском трговином⁵¹ или трго-

⁴⁹ Сва градска властела је имала, како се види из нотарских имбревијатура, земље у Дистрикту и крајевима који су Которани почетком XIV вијека добили од Србије. Непокретности су имали чланови породице Болица, Бућа, Мекша, Бисанти, Главати, Гиманој, Катена, Вракјен и други. Испред свих је по економској снази био Марин Мекша чије су непокретности стицане по разним правним основима (најчешће из реализације залога и куповине). Примјера ради Марин Мекша је у документима из прве нотарске сачуване књиге из которског архива наведен као купац земље у Даранту (*Monumenta Catrensia I*, isр. 753), залогопримац земље такође у Даранту (*Monumenta Catrensia I*, isр. 960), Кавчу (*Monumenta Catarensia I*, isр. 50), Савиним Брдима (*Monumenta Catarensia I*, isр. 75), власник земље у Тивту (*Monumenta Catarensia I*, isр. 122), купац земље у Мутиним и Кулиним брдима (*Monumenta catarsensia I*, isр. 124 и 595), Столиву (*Monumenta catarsensia I*, isр. 139), Црном Плату (*Monumenta Catrensia I*, isр. 1379) и низ других. Детаљније о томе код: Н. Богојевић-Глушчевић, оп. цит, стр. 91-97.

⁵⁰ Грађани и становници Котора били су Ђорђе Црни и Милко, трговци сребром и златом. Ђорђе Црни је имао кућу на Шурању (*Судско нотарски списи из которског архива*, књ. III, необјављена грађа (у даљем тексту означено као СН III), стр. 418, 16. 03. 1398 (...domus positas in contrato Surane et alias sint Georgij Cernelij...), а Милко је посједовао више кућа у самом граду Котору. Једна од тих кућа налазила се покрај кућа которске властеле Дамијана Билице и Марина Мекше, што свједочи о положају и богатству овог српског трговца у Котору (СН III, стр. 648, 24. 02. 1399 (... Milcho de Nova Berda, cives et habitator cathari in pigno et pignori do Grubazo de Zagre de Catharo unam samaram inferiorem cum vedrile prope domum ser Damianum de Voliza et prope domum...)). Друга је била спојена са кућом угледног Которанина Радича Главича, и служила у једном правном послу с краја XIV вијека као залога которском властелину Луки Болици (СН III, стр. 607, 18. 11. 1398).

⁵¹ У граду Котору и градској околини имали су непокретности Стањо Међојевић, Лауренције Самуил и Миро Орсо из Бара, Нико Рог из Улциња, грађани Задра, Дубровника, италијанских прекоморских градова. О Баранима детаљније код Р. Ковијанић, *Бар и Барани у которским споменицима XIV и XV вијека*, Историјски записи, 1973, књ. XXX, бр. 3-4, стр. 219-232; 1974, књ. XXVII, св. 1-2, стр. 123-140. О млетачким трговцима и занатлијама у Котору детаљније код Н. Богојевић-Глушчевић, *Из правне прошлости Котора*, Подгорица 1999, стр. 153-177 О становништву из других крајева код Н. Богојевић-Глушчевић, *Из правног живота средњовјековних приморских градова*, Подгорица 2002, стр. 123-144.

вином уопште. Пољопривредну производњу на земљиштима у селима организују обично путем новчаног закупа и надничарства.⁵²

Други начин продирања новчаних токова из града на село стиже преко нових заната и грана производње који се за градске потребе установљавају у селима као погодним локацијама или природном смјештају сировина,⁵³ при чему су главни финансијери у установљавању и оживљавању ових дјелатности властела и богате занатлије.⁵⁴

Све до средине XIV вијека могло би се рећи да је економски утицај града на село био изузетан, да је у знатној мјери измијенио односе на селу и да је фактички град инкорпориран у село и да се робноновчани токови све више увлаче у живот на селу. Највидљиви израз имали су у организацији пољопривредне производње и кроз експлоатацију и продају соли, вина, меса и других прехранбених артикала.⁵⁵

⁵² Детаљније код Н. Богојевић-Глушчевић, *Закуп земљишта у которском Дистрикту у XIV вијеку*, Историјски записи, LXIV, бр. 1-2, Подгорица 1991, стр. 9-109; *Посадници у которском дистрикту у XIV вијеку*, Архивски записи, год. VII, бр. 1/2-2000, стр. 13-35.

⁵³ Познато је да су Которани убирали знатне приходе од продаје соли којих је, према једном документу из 1425. године, било чак 109 на терену Грбаљског и Солиоцког поља и на простору од Котора до Рисна. Монопол над солилима дијелили су Которска општина и српски владаоци. Види К. Јиречек-Ј. Радонић, *Историја Срба*, Београд 1972, књ. 2, стр. 204; Осим тога у приградским подручјима била је развијена производња винове лозе, креча, меда, маслина и дрвета, а у главним пољопривредним подручјима општине гајење житарица. Детаљније код И. Синдик, *Комунално уређење Котора у од прве половине XII до половине XIV вијека*, САНУ, посебно издање, књ. CLVX, Београд 1950, стр. 158.

⁵⁴ Трговином и прометом роба навелико бавили су се, како показују исправе, најбогатији Которани. Бројне су апстрактне задужнице у којима се потврђују улагања значајних финансијских средстава у продаје и куповине значајних артикала намијењених унутрашњим потребама града или пак стицање материјалне користи за трговце који се баве овим пословима. Детаљније, са архивским подацима код: Н. Богојевић-Глушчевић, *Својина на покретним стварима у средњовјековном Котору*, Зборник Правног факултета у Подгорици, бр. 16-17, Титоград 1983, стр. 143-157; *Статутрани прописи и правна пракса у средњовјековном Котору*, Анали Правног факултета у Београду, год. XLVI, бр. 4-6/1998, стр. 429-440.

⁵⁵ Которски статут је садржавао бројне одредбе којима је регулисао промет основних животних артикала и роба намијењених спољашњој трговини. Законодавац је до танчина регулисао поступак продаје артикала, почев од мјеста дозвољених за продају, до контроле квалитета намирица, зашти-

Которско село међутим није остало пасивизирано у односу на овакве робоновчане утицаје. Доминација града у изнијетом смислу свакако постоји, но сасвим је јасно да је постојао повратни утицај села на град и да је био нарочито присутан средином XIV вијека.⁵⁶ Граду је било неопходно село првенствено због животних намирница за потребе градског становништва и живе радне снаге за разне услужне градске дјелатности. Тежак сеоски живот и чињеница да сељак у Дистрикту није везан за земљу, да је лично слободан, да није под јурисдикцијом феудалца и да нема ванекономске принуде учинило је сасвим природно да сељаци из непосредне градске околине, нарочито беземљаши, напуштају село у покушају да у граду у разним занатским и услужним пословима нађу спас за побољшање свог економског положаја. Како показује грађа неки су у томе успијевали, чак и да постану имућнији Которани,⁵⁷ но већина њих

⇒

те купаца у случају повреде њихових права, разна ограничења у производњи и промету, почев од, примјера ради, оне којом се прописује различит начин сађења лозе за слободне људе и зависне сељаке из котораког Дистрикта и градске властеле која има земљиште у Дистрикту и експлоатационом аграрном подручју општине. О томе више у раду Н. Богојевић-Глушчевић, *Правни режим у областима које је Котор добио од Србије у првој половини XIV вијека*, Историјски записи, бр. 3-4/2001, стр. 119-139.

⁵⁶ Утицај града на село и повратно дјеловање са села на прилике и живот у граду није нека особеност карактеристична само за средњовјековни Котор. Такав однос села и града постојао је и у осталим средњовјековним приморским градовима. Оно пак што је особено за Котор је чињеница да је такав однос општина изразила у двије статутарне одредбе из 1348 и 1359. године (*Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616, cap. 225 et cap. 229*).

⁵⁷ Которски становници и сопственици градских непокретности у XIV вијеку потицали су добрим дијелом из которског залеђа. Которско грађанство имали су Милан Ратиков из Кавча, Медоје и Мусибрат Сцабаус, Остоја и Радин, синови Радослава Паштровића, Андрија Кањош и четири брата Грубачевића из Паштровића, влаштаци Синоје и Милота (*Monumenta Cattrensia II, ispr. 38; СН III, стр. 616; стр. 613; стр. 467; стр. 571; стр. 332 и низ других*). О економској снази становништва из околине настањеног у Котору илустративне податке, примјера ради, даје једна исправа из 1396. године у којој је, између осталог, наведено да се уз кућу једног од највећих которских властелина Миха Буће, помињу куће влаштака Синоја и Милоте (СН III, стр. 332). О економској снази овог становништва свједоче бројни купопродајни уговори закључени током XIV вијека. Детаљније код Н. Богојевић-Глушчевић, *Уговор о купопродаји у Котору у XIV вијеку*, Подгорица, 1996, стр. 254.

је ипак била и у граду остала и даље као и на селу на самом рубу егзистенције.⁵⁸

Процес нешто интензивнијег насељавања града сеоским становништвом дешава се половином XIV вијека. Долази до масовнијег прелажења радне снаге из села у град који помаже градска управа, прецизније рецено она на њему инсистира. Мотивисана је на то једним често практичним разлогом. Велики помор становништва 1348. године услед куге која је у то вријеме харала Европом, довела је у Котору до знатних тешкоћа у функционисању градских служби. Стога је интервентно у два наврата, 1348 и 1359. године, градска влада донијела одредбе којима је установила право сеоском становништву из ближе и даље градске околине да под одређеним условима могу легално стећи цивитет, односно право да буду которски грађани и становници.

Одредбом из 1348 године било је прописано: „Сељак из околине који дође да живи у град и жели бити Которанин, треба да се упише код нотара. Тај упис га је ослобађао дажбина у корист Општине и стражарења града за двије наредне године. Ако се није уписао код нотара плаћао је ангариас као и сваки други становник Града. Ако је желио отићи из града на село, мора се вратити своје господару и нико други га није могао узети. У противном казна је износила 50 перпера у корист Општине”.⁵⁹ Одредбом из 1359. године законодавац је поновио могућност стицања которског цивитета за становништво које долази из његовог непосредног залеђа и ограничио важење дијела претходно донијете одредбе из 1348. године. Овим прописом је одређено да „сваки је сељак или посадник („кмет”) из которске околине који плаћа ангариас и има непокретности которски грађанин као и сваки други грађанин. Господар га не може вратити на село. Једино су они сељаци који не плаћају ангариас могли бити од ранијих господара враћени на село, али само у року од пола године од доношења одредбе”.⁶⁰

Текст обје одредбе јасно упућује на то да је Котор тога доба био суочен са проблемом недостатка радне снаге у граду и да је градска

⁵⁸ Детаљније о томе код И. Божић, *Град и село на зетском приморју у средњем веку*, Историјски гласник, II/1973, стр. 63-70.

⁵⁹ Stat. Cath, cap. 225. Детаљније код: Н. Богојевић-Глушчевић, *Својински односи у Котору у XIV вијеку*, стр. 57-60.

⁶⁰ Stat. Cath, cap. 229. Детаљније о овој одредби и значењу појма *angariās* у средњовјековним градовима на Приморју код Н. Богојевић-Глушчевић, *Посадници у которском дистрикту у XIV вијеку*, Архивски записи, год. VII, бр. 1/2-2000, стр. 23-30.

управа имала тежак задатак да међусобно усклади потребе села и града. Истовремено је морала сачувати радну снагу за обраду властеских имања у околини и обезбиједити је у довољној мјери за потребе привреде у граду. У том тренутку градске потребе за радном снагом предњачиле су у односу на потребе на селу. Временским ограничавањем могућности ранијих господара да сељаке врате на село, Општина је обезбјеђивала сопствене потребе за радном снагом, а истовремено и знатном броју досељеног становништва омогућавала да остане у граду. Ове мјере су се показале веома корисним јер су битније утицале за очување градског језгра и уопште функционисање града са његовом ужом урбаном цјелином. Наредних педесетак година град Котор је успио да се осамостали у потпуности и опстане, упркос великим недаћама политичке и економске природе.⁶¹

Посматране у ширем контексту поменуте статутарне одредбе о насељавању градског урбаног језгра истовремено показују да упркос доминацији град није могао наметнути селу робоновчану привреду у свим облицима производње. Са феудалним карактеристикама, односно натуралном привредом и са сељаком који обрађује земље или кметом који је везан за њу мора рачунати у ширем градском окружењу у областима које је добио од Србије, иако је увелико процес развијених приватносвојинских односа егзистирао у самом граду. Сељак-кмет обрађује земљу, везан је за њу и дијели њену правну судбину. Земљу осим кметова обрађују слободни закупци на дио, тзв. *ad partem*, који је обично износио половину прихода са земље. Врховни сопственик земље је Општина према којој сваки становник села има обавезу на исплату три врсте дажбина. Сељак-кмет је уз то обавезан да власнику земље – патрону, да дио прихода са исте. Град успијева и у овом дијелу своје територије да има пуну доминацију будући да одређује статутарно начин обраде земље и обавезне феудалне намете.⁶²

⁶¹ О економском и политичком паду Котора почетком XV стољећа и доласку под власт Венеције види код М. Милошевић, *Которске понуде Венецији за преузимање власти (1396-1420)*, Гласник цетињских музеја, бр. 6, Цетиње 1973, стр. 5-21.

⁶² Детаљније о томе код: С. Мијушковић, *Неке специфичности феудалних односа у Грбљу у XIV вијеку*, Историјски записи, 1957/10, књ. XII, св. 1-2, стр. 271-275; *Шта значи појам влаштак?* Историјски записи, Титоград 1973, св. 3-4, стр. 271-280; *Statuta et leges civitatis Cathari*, Годишњак Поморског музеја у Котору, 1954/1-2, стр. 1-16; Н. Богојевић-Глушчевић, *Правни режим у областима које је Котор добио од Србије у првој половини XIV вијека*, Историјски записи, бр. 3-4/2001, стр. 119-139.

Неразвијеност аграрне технологије довела је до тога да се слободни сељаци боре за властиту егзистенцију, и да многи у нади за бољим животом траже спас у граду. Велике ренте и плаћања која су имали према надређенима чинили су њихов положај изузетно лошим. Ранији живот у матичној земљи, Србији, прије доласка под которску самосталну управу, био им је знатно повољнији. Стога је, како показују исправе с краја XIV и у XV вијеку, долазило до масовног исељавања становништва у друге земље и прекоморске градове.⁶³

Мјере економске, и још више мјере ванекономске принуде утицале су на то да се традиционално добро функционисање и спрега интереса у односу град – село у средњовјековном Котору крајем XIV вијека знатно измијени у односу на читав ранији период. Под страном, млетачком, доминацијом, у коју је град Котор дошао 1420. године, долази до заостравања односа град село, односно Општине и зависних сељака. Отворени сукоби између њих учинили су да которско село у пољопривредном атару Општине почиње пропадати будући да је због изузетно лоших услова живљења било изложено великим миграционим кретањима. Флексибилна которска влада је стога покушала низом интервентних мјера напредак у побољшању положаја сељака на тим подручјима, будући да је на такав корак била принуђена. Због актуелних политичких неприлика које је имала у односу са сусједним градовима а који су условили губитак значајних позиција у поморској трговини,⁶⁴ и тиме значајног извора прихода од којих је и град и властела у њему углавном живјела, Општина је морала економску сигурност наћи у изворима прихода из аграра. У проналажењу адекватних рјешења само је дјелимично успјела јер је Венеција као освајач ових територија добила у локалном се-

⁶³ О исељавању у Италију из Дубровника, Котора и других градова источне јадранске обале види код: П. Рокаи, *Дубровник и Анконитанска Марка у средњем веку*, Филозофски факултет у Новом Саду, књ. 37, Нови Сад 1995.

⁶⁴ А. Дабиновић, *Политички положај Котора после задарског мира*; Годишњак Поморског музеја у Котору, 1958/15, Б. Крекић, *Прилог историји млетачко-балканске трговине друге половине XIV вијека*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XIII, бр. 2, 1957; J. H. Pryor, *Mediterranean Commerce in the Middle Ages*, Edinburg 1973; A. Tanenti, *Venezia et la pirateria nel Levante, 1300-1460*, Atti del I Convegno Internazionale di storia della civiltà Veneziana, Venezia et il Levante, Firenze 1987; J. Lučić, *Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika s gradovima zetskog i dračkog Primorja u XIII stoljeću*, Pomorski zbornik, Zadar 1969, књ. 7, стр. 829-858; Б. Храбак, *Поморство, гусарство и богоштовље у Паустровићима (XV-XVIII век)*, Историјски записи, Подгорица 1995, бр. 4, стр. 103-157.

љаштву савезнике.⁶⁵ То је аутоматски повлачило слабљење економске и политичке моћи градске властеле и града Котора, а тиме и почетак губитка политичке и економске доминације града у односу на село. Град Котор у том периоду више него икада раније у свом развоју зависи од села које га финансијски одржава и обезбјеђује прехранбеним артиклима.⁶⁶

Промјена положаја и значаја града у свеукупним односима град село у средњовјековном Котору почетком XV вијека значи да се процес иначе сталног међусобног прожимања града и села мијења зависно од мјера општинске управе односно адекватне развојне политике на том плану. Колико је которска општина била успјешна на том плану показале су анализе прилика у овом урбаном средишту средином и крајем XIV и почетком XV вијека. Адекватне актуелним приликама мјере власти града Котора средином XIV вијека довеле су до усклађености у економском развоју у односима града и села, док су крајем XIV и почетком XV вијека овакве корелације поремећене класно интонираним поступцима градске управе.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Пошто различите нити од којих је саткана историја никада не мијењају своју природу у истом тренутку, границе између историјских доба никада нијесу потпуно јасне.⁶⁷ Стога питање: Може ли се нешто слично наведеним средњовјековним которским приликама и неприликама рећи за односе град – село данас? Може ли се кроз овај примјер стећи увид у неко корисно дјелање из којег би максима *Historia magistra vita est!* добила своју практичну потврду. Овај рад би само у том случају и за такву прилику имао стварни смисао и био у контексту теме која је расправљана на овом научном скупу.

⁶⁵ Детаљније код Н. Богојевић-Глушчевић, *Из правног живота приморских градова*, Подгорица 2002, стр. 71-97.

⁶⁶ И. Божић, *Немирно поморје XV века*, Београд 1979; *Град и село на зетском Приморју у XV веку*, Историјски гласник, II/1973; Н. Фејић, *Которска канцеларија у средњем веку*, Историјски часопис, књ. XXVII, Београд 1980, стр. 5-63; S. Мијушковић, *I testi delle sentenze d'apello dei Collegi di Padova, Venezia, Verona e Treviso su ricorsi di Cattaro*, Atti del II Congresso internazionale della societa Italiana di storia dei Diritto, Firenze MCMLXXI.

⁶⁷ *The Oxford History of Medieval Europe*, Oxford University press, 1988, Оксфордска историја средњовјековне Европе, приредио Џорж Холинс, Клио, Београд 1998 (превела Станислава Баранин), стр. 10.

Nevenka BOGOJEVIĆ-GLUŠČEVIĆ

TOWN – VILLAGE MIGRATIONS IN MEDIEVAL KOTOR
(XIV CENTURY)

Summary

The town of Kotor of the 14th century culminated in its development. A developed economy of goods and finance and a specific coast feudalism governing in its hinterland are the basic levers of that development. Like in other Adriatic coast medieval towns, the town of Kotor dominated over a village politically and legally, this being expressed through a normative arrangement of relationships, especially the governing out of town region and exploiting the serfdom in agriculture. But in spite of the relationships between the town and a village established in this way, it is not possible to confirm, on the basis of the preserved archive materials, that the domination was an absolute one in the course of the 14th century; it is rather normative than real one. The village was a source of economic goods for living and manpower needed in urban offices.

The village was of a special importance for the town of Kotor in the middle of 14 century. Then, due to the plague that devastated the town; the population of Kotor was reduced to a small number, and a normal functioning of some urban resources was endangered. This problem was solved by the authorities in a way to allow it for all the migrants from the hinterland fulfilling some obligations toward the community of Kotor to become the citizens and inhabitants of the town Kotor. Due to this, the Community managed to preserve the urban care and life in it. On the other hand, the villages of Kotor region maintained their vitality and experienced a prosperity thanks to the very town in the 14th century. The breakthrough of commodity and finance courses coming out from urban landowners and craftsmen investing into opening new economic branches in a village made it possible for a village to become more important. Thus it may be rightly said that inter-independence, inter-influences and traditionally good relationships between the town and a village were intermoven into economical, cultural and social development of Kotor in the 14th century.

Foreign migrations and alliance of the pesantry of Kotor with Venice marked the end of the 14th and 15th century. A general decline of welfare in the community of Kotor in this period made urban authorities to start leading a different policy toward a village. Villages were no longer considered to be in the function of developing the town and promoting relationships, but were rather seen as sources of exploiting serfdom manpower and marking income to urban oligarchy. Aggravating a position of peasants brought to their mass migrations out of the villages of Kotor region into other areas and oversea towns. By such an inadequate policy and legal measures directed exclusively to protecting own interests, urban landowners stopped for a longer period of time previously established strong links among the villages in the hinterland and urban care.